

Skandinaviske studier og geopolitik: IASS og den kolde krig

Torben Jelsbak
Københavns Universitet

Scandinavian Studies and Geopolitics: IASS and the Cold War

Abstract: The foundation stone for the creation of IASS was laid at the First International Conference on Scandinavian Studies which took place at the University of Cambridge, England, in July 1956. Few months later, the world woke up to the news of the Soviet invasion in Budapest on November 4th, a defining moment in the history of the Cold War, which sent political shock waves and a flow of nearly a quarter-million Hungarian refugees to Western Europe. But how did this tense political situation affect the emerging field of international Scandinavian studies? Drawing on the vast literature of published proceedings from IASS conferences and personal interviews with members of the organization, this article examines how the Cold War geopolitical conflict between the communist East and the capitalist West left its imprint on the activities of IASS in the period from 1956 until the Fall of the Berlin Wall and the dissolution of the Soviet Union in 1989/1991.

Da Rusland 24. februar 2022 iværksatte sin totale militære invasion af Ukraine, gav det anledning til at IASS fremkom med en erklæring, som fordømte handlingen og udtrykte sin støtte til det ukrainske folk.¹ Det er formentlig første gang i historien at IASS er fremkommet med en offentlig erklæring om et politisk emne. Midt i chokket og rådvildheden over den desperate situation for Ukraine og udsigten til en ny langvarig konflikt mellem Rusland og Vesten fik det mig til at tænke over, hvordan

1 Erklæringen kan læses på IASS' permanente hjemmeside: IASS 2022.

Memory and Remembrance in Scandinavian Cultures: Political Memory. Edited by Atėnė Mendelytė and Ieva Steponavičiūtė Aleksiejūnienė. (Scandinavistica Vilnensis 17:1). Vilnius University Press, 2023.

<https://doi.org/10.15388/ScandinavisticaVilnensis.2023.2>

geopolitiske forhold og konflikter i nyere europæisk historie har influeret på udviklingen af skandinaviske studier som fagfelt.

Som Janet Garton fortæller i sin forelæsning fra IASS-konferencen i Vilnius i 2021 blev grunden til IASS lagt ved en international skandinavistkongres afholdt ved Department of Scandinavian Studies i Cambridge i sommeren 1956.² Et par måneder senere samme år indtraf en anden begivenhed, som for alvor kom til at skrive sig ind i historiebøgerne og den kollektive erindring, nemlig Sovjetunionens invasion og nedkæmpning af den folkelige opstand i Ungarn. Ungarn 1956 var en afgørende begivenhed i den kolde krigs historie, som sendte politiske chokbølger og en strøm af ungarske flygtninge til Vesteuropa. Og for mange vesteuropæiske forfattere og intellektuelle var begivenheden et smerteligt *wake-up call*, som betød at man måtte tage sine politiske sympatier for kommunismen op til revision (Hertel 2002).

Men hvad betød den situation for det nye internationale felt af skandinaviske studier, som blev en realitet med IASS? Den følgende artikel kan læses som et supplement til Gartons personlige og faktisk orienterede erindringshistorie, idet jeg vil forsøge at fremanalysere, hvordan den kolde krigs geopolitiske spænding mellem den kommunistiske Østblok og det kapitalistiske Vesten satte sit præg på aktiviteterne i IASS i perioden fra 1956 og frem til murens fald og Sovjetunionens sammenbrud 1989/1991.

Den internationale skandinavistiks ærkeengel

Min interesse for dette emne er affødt af min interesse for en person, som spillede en hovedrolle i etableringen af IASS og som samtidig var en vigtig stemme i den kolde krigs kulturelle og intellektuelle liv – den danske forfatter og litteraturhistoriker Elias Bredsdorff (1912–2002). Bredsdorff havde en fortid på 30'ernes kulturradikale og kommunistiske venstrefløj, bl.a. som medgrundlægger af foreningen Frisindet Kulturkamp, og under Tysklands besættelse af Danmark under anden verdenskrig var han aktiv i modstandskampen som del af den illegale organisation Frit Danmark. Efter krigen kom han i 1949 til Cambridge University og tilbragte herefter hele sin professionelle karriere dér, først som dansklector, siden som Reader in Scandinavian Studies og institutleder, indtil sin

² Se Garton 2023.

pensionering i 1979. Som medvært for Cambridgekongressen i 1956 var han én af IASS' *founding fathers* og en næsten fast deltager ved konferencerne de følgende 30 år. Det var også ham, som i 1986 i anledningen af 30 års-jubilæet stod for udgivelsen af den første officielle fremstilling af organisationens historie (Bredsdorff 1986a).

Bredsdorffs eget specialeområde som forsker var det man kan kalde for den kulturradikale eller brandesianske linje i dansk og nordisk litteratur- og idéhistorie. Hans doktordisputats fra 1964 handler om forholdet mellem Henrik Pontoppidan og Georg Brandes og i 1973 skrev han en bog om 1880'ernes "handske-" eller sædelighedsfejde, *Den store nordiske krig om seksualmoralen*. I IASS-sammenhæng markerede han sig med en række foredrag og efterfølgende artikler om danske forfattere som Hans Scherfig, Hans Kirk og Kjeld Abel – dvs. den gruppe af venstreorienterede forfattere og intellektuelle, som efter 1956 kom i knibe pga. deres loyalitetsforhold til Sovjetkommunismen.

Uden for fagfolks snævre kreds huskes Bredsdorff i dag nok mest for sin rolle som politisk debattør og fredsaktivist og som en central stemme i formuleringen af det nye, ikke-kommunistiske venstre i perioden, dvs. den strømning, som i dansk sammenhæng ofte omtales under betegnelsen kulturradikalisme. Selvbiografien *Mit engelske liv* (1986) rummer en detaljeret skildring af Bredsdorffs mangfoldige engagementer og aktiviteter i perioden, herunder hans indsats i kampen mod atomvåben, hans agitation mod periodens højreorienterede militærdiktaturer i Grækenland og Chile og hans møder og samarbejder med prominente venstreintellektuelle akademikere som Bertrand Russel og Noam Chomsky. Et udvalg af hans politiske essays findes i bogen *Kommer det os ved?* (1971).

I et af disse essays, oprindeligt en kronik publiceret i dagbladet *Politiken* i 1955 med titlen "Om at fodre sine karusser", finder vi en programagtig formulering af de ideologiske principper og idealer, der lå til grund for Bredsdorffs virke. Kronikken tog udgangspunkt i mccarthyismens kampagne mod venstreorienterede kulturpersoner i 50'erne. En kampagne, som Bredsdorff mente havde ført til en politisk apati og handlingslamelse på datidens europæiske venstrefløj, som af frygt for at blive hængt ud som kommunistiske medløbere eller fremmedagenter afstod fra politiske diskussioner og kritik af den militære oprustning. Som et modtræk til tidens polarisering og bloktænkning gjorde Bredsdorff sig til talsmand for et tredje, humanistisk standpunkt mellem socialisme og kapitalisme, idet han pegede på Skandinaviens mulige rolle som politisk brobygger mellem øst og vest:

Der var en tid efter krigen, da der endnu var en mulighed for, at Danmark og det øvrige Skandinavien kunne blive en bro mellem Øst og Vest, en bro der forenede to verdener. Det gik ikke sådan – den opgave lod vi Indien være alene om! Udenrigspolitik har Danmark bundet sig til den ene halvdel af verden. Vi har underskrevet en kontrakt – men vi har *ikke* forpligtet os til at sælge vor sjæl og give afkald på den mest ubetinget frie diskussion. (Bredsdorff 1971, 61)

Beklagelsen over tabet af Danmarks neutrale status henviser til de mislykkede forsøg på at realisere et skandinavisk forsvarsforbund mellem Danmark, Norge og Sverige, som i 1949 førte til at Danmark og Norge underskrev Den nordatlantiske Traktat og blev medlemmer af det vestlige forsvarssamarbejde i NATO. Geopolitisk blev Danmark og Norge dermed en del af den vestlige blok, men i Bredsdorffs erklæring om ikke at ville sælge sin "sjæl" og fortsat agere i "den mest ubetinget frie diskussion" lå en opfordring til at se kultur, litteratur og videnskab som alternative rum for dialog og afspænding mellem blokkene.

En af Bredsdorffs mærkesager som forsker var netop hans engagement for internationalt samarbejde og udveksling på tværs af jerntæppet. Når han havde "sabbatical leave" i Cambridge, var han konstant på farten på rejser og foredragsturnéer. Han rejste til Kina, Sovjetunionen, Tjekkoslaviet og DDR for at holde forelæsninger og deltage i skandinavistkongresser og havde et stort netværk af kontakter og venner i den kommunistiske østblok. En af disse kontakter, den ungarske skandinavist og sagaforsker István Bernáth fra Budapest omtaler i brev fra 1972 Bredsdorff som "erkeengelen til den internasjonale skandinavistikk".³

Flere steder i sin selvbiografi kommer Bredsdorff ind på de vanskeligheder og moralske dilemmaer som en sådan aktivitet var forbundet med i den kolde krigs delte Europa. Fx nævner han hvordan de østtyske skandinaver i 1968 blev forhindret i at deltage i IASS-konferencen i Paris pga. manglende indrejsetilladelse fra Allied Travel Office, den myndighed der stod for udstedelse af rejsedokumenter til østtyskere, der skulle besøge lande i Vesten, som folkeretligt ikke anerkendte DDR-staten (Bredsdorff 1986b, 161). Året efter var Bredsdorff inviteret til DDR for at holde to gæsteforelæsninger ved afdelingen for "Nordeuropawissenschaften" ved Ernst-Moritz-Arndt-Universitetet i Greifswald. I mellemtiden havde imidlertid Sovjetunionen bistået af DDR foretaget sin militære invasion i

3 Brev fra István Bernáth til Elias Bredsdorff (Bernáth 1972).

Tjekkoslovakiet og gjort en ende på foråret i Prag og Alexander Dubčeks forsøg på at gennemføre socialisme “med et menneskeligt ansigt”. Af selvbiografien fremgår det at Bredsdorff havde skruper over at rejse til DDR i den situation, men han valgte dog i dialogens og diplomatiets navn at gennemføre rejsen og i stedet indføre sin protest mod invasionen i universitetets gæstebog (Bredsdorff 1986b, 171).

Bredsdorffs bestræbelser på at etablere kulturdiplomati, dialog og brobygning mellem Øst og Vest kom også til at præge aktiviteterne inden for IASS, som i perioden fik en funktion som mødested for skandinavisere fra begge sider af jerntæppet. Det ses fx af indvalget af den sovjetiske skandinavistikprofessor M.I. Steblin-Kaminskij (Skt. Petersborg) og den østtyske Ibsen-forsker Horst Bien (Greifswald) i bestyrelsen for organisationen i 1972. I en nylig ph.d.-afhandling om historien om Nordeuropa-instituttet i Greifswald karakteriserer Marco Nase IASS-konferencerne som et “political minefield” med henvisning især til organisationens uvilje mod at tage stilling til periodens diplomatiske og politiske tovtrækkerier mellem de to tysklænde (Nase 2016, 312). DDR kæmpede i disse år for at opnå international anerkendelse og diplomatiske forbindelser som selvstændig stat. Det var først i 1973 at landet officielt blev anerkendt af Vesttyskland og en række andre vestlige lande.

I 1970 bredte den kolde krigs dilemmaer sig konkret ind i IASS’ foretagningsorden på den måde, at der ved konferencen i Bergen forelå to konkurrerende invitationer til den kommende 9. konference: én fra Nordeuropa-instituttet ved Ernst-Moritz-Arndt-Universitetet i Greifswald og én fra det konkurrerende vestlige søsterinstitut ved Christian-Albrechts-Universitetet i Kiel. Værtskabet for 1972-konferencen endte som bekendt i Kiel med Otto Oberholzer som hovedarrangør. At afholde en IASS-konference blev i den situation også en diplomatisk øvelse. Formuleringen om at “slå broer” (“Brücken zu schlagen”) over Østersøen og mellem Øst og Vest går igen flere gange i akterne fra konferencen (Oberholzer 1973, 6). Marco Nase har i arkiver i Greifswald fundet dokumenter, der tyder på, at der bag valget af Kiel også lå politiske overvejelser over, hvorvidt man kunne afholde en konference i Østtyskland i en situation, hvor DDR-staten ikke var folkeretligt anerkendt af en række vestlige lande (Nase 2016, 313). Først med Helsinki-aftalen i midten af 1970’erne, som bidrog til en normalisering af forholdet mellem Øst og Vest, blev det muligt at sende IASS til DDR. Det skete med den 13. konference i Greifswald i 1980 med Horst Bien som hovedarrangør, den eneste konference afholdt øst for jerntæppet. Jeg vender

tilbage til denne centrale begivenhed i IASS' og den kolde krigs historie nedenfor.

Eksemplerne viser hvordan historien om IASS og den kolde krig er filtret ind i hinanden. Men hvordan påvirkede den situation det faglige samarbejde og aktiviteterne inden for organisationen? Fik den kolde krigs politiserede og polariserede tidsånd konsekvenser for indholdet af skandinaviske studier i perioden?

Kulturlivets politisering og privatiseringen af den kolde krig

Jeg er her ikke så meget på jagt efter eksplicite politiske udsagn, men mere den diskrete indflydelse som den kolde krig øvede på det kulturelle og intellektuelle liv i Europa i perioden. I forhold til det spørgsmål er jeg inspireret af en nylig bog af den amerikanske historiker Louis Menand, *The Free World. Art and Thought in the Cold War* (2021), som rummer en detaljeret idé- og kulturhistorisk undersøgelse af kulturlivet under den kolde krig, set fra et amerikansk perspektiv. Groft sagt handler bogen om, hvordan USA og Vesten gik sejrrigt ud af den kolde krig og hvorfor det var “den frie verden”, der sejrede over de totalitære kommunistiske samfund, og en vigtig del af svaret på det spørgsmål ligger for Menand i kulturlivet i perioden. Den kolde krig var ikke bare et våbenkapløb, men også i høj grad en mental og ideologisk krig mellem to stormagter, som kom til at influere på en række forskellige kulturområder – lige fra rockmusik til modernistisk kunst og finkultur.

Et berømt eksempel på denne dynamik er historien om den amerikanske abstrakte ekspressionisme, der med maleren Jackson Pollock som frontfigur og kunstkritikeren Clement Greenberg som formidler gik sin sejrsgang gennem den amerikanske og internationale kunstverden i 1950'erne (Menand 2021, 122–156). Greenberg var med til at promovere idéen om “the triumph of American Painting”, som gik ud på at se det abstrakte maleri som det seneste skud på en lang udvikling i vestlig kunst, der begyndte med Manet og den tidlige modernisme i Frankrig i 1800-tallet. Allerede i 1939 havde Greenberg i det amerikanske trotskistiske tidsskrift *Partisan Review* skrevet et meget indflydelsesrigt essay “Avant-Garde and Kitsch”, hvor han modstillede det tidlige abstrakte maleri i Europa – her i skikkelse af Picasso – med den socialistiske realisme, som af Stalin i samme år blev gjort til officiel sovjetisk kunst (Greenberg 1986, 11–22).

Hermed udviklede Greenberg en æstetisk begrebsmodsætning, som var velegnet til politisk propaganda eller kulturkamp: I det frie Vesten havde man en vital og eksperimenterende avantgardekunst, der gav individet frihed til at udtrykke sig, mens man i Sovjet og den kommunistiske østblok havde en stiliseret socialrealisme, som stod for alt det modsatte: åndelig ensretning og undertrykkelse. I 1950'erne iværksatte MoMA-museet i New York et omfattende program af udstillinger af abstrakt ekspressionisme, som blev sendt på turnéer i Europa. Senere er det kommet frem at disse udstillinger blev til med økonomisk støtte fra CIA via organisationen *Congres for Cultural Freedom*, en international kulturel organisation etableret i 1950 med det hovedformål at modarbejde kommunistisk infiltration af europæiske intellektuelle (Scott-Smith 2003; Phillipsen 2002).

MoMA-kampagnen for abstrakt kunst i Europa kan ses som et eksempel på det historikeren Giles Scott-Smith har kaldt for privatiseringen af den kolde krig (Scott-Smith 2003, 10; 112; 116), som henviser til den måde private institutioner og aktører på eget initiativ – og mere eller mindre bevidst – kunne blive involveret i koldkrigspropaganda på kulturens område. Pointen med at minde om denne historie er ikke at insinuere at også IASS blev en kanal for koldkrigspropaganda, men derimod at minde om, hvordan den kolde krig satte særlige præmisser for internationalt samarbejde inden for kultur og videnskab. Eksemplet med det abstrakte ekspressionisme viser, hvordan selv den tilsyneladende mest apolitiske og autonome kunstform i den kolde krigs særlige klima kunne gøres til en genstand for politisk kodning.

Hermed vender jeg tilbage til spørgsmålet om den kolde krigs betydning for aktiviteterne i IASS. Formåede man at bevare en faglig autonomi, eller spillede politiske forhold ind i relation til fx valg af emner eller faglige tilgange? Kan man aflæse spor af koldkrigsstemningen i IASS' akter fra perioden?

Den kolde krig i IASS

Jeg indledte denne del af min undersøgelse med at foretage en lille enquete blandt et par ældre og erfarne IASS-kolleger, som deltog i IASS-konferencer i 1970'erne og 1980'erne. Enqueten tog form af en lille associationsleg: hvis jeg siger IASS og den kolde krig, hvad siger du så? – Poul Houe, mangeårig professor i skandinaviske studier ved University of Minnesota, responderede ved at foretage en screening af

indholdet i de trykte proceedings fra de 18 IASS-konferencer han selv havde deltaget i mellem 1966 og 2018, idet han herfra udtog de artikler som på titel- eller emneniveau signalerede en forbindelse til emnet. Det kunne fx være artikler hvor ord eller afledninger af ord som politik, kapitalisme, marxisme-leninisme, socialisme, stalinisme eller ideologi indgik i titlen. Resultatet var ganske sigende: ud af ca. 850 konferenceindlæg i Houes optælling berørte kun 12 emnet. Og af disse 12 holdtes de 11 mellem 1972 og 1980. Poul Houe konkluderede på den baggrund: "Emnet lader til aldrig at have været videre tiltrækkende, men synes yderligere at have mistet tiltrækningskraft efter den kolde krigs afslutning."⁴

Naturligvis kan man gøre flere indvendinger imod en sådan fjernlæsning af IASS-akterne. Fx er det oplagt at man kan finde artikler, som er præget af den kolde krigs tidsånd uden at det behøver fremgå direkte af artiklens emne eller titlens ordlyd. Men fremgangsmåden tillod at foretage en første sondering i materialet og påvise nogle generelle tendenser. Poul Houe kunne således også påpege et andet interessant mønster, nemlig at halvdelen af de identificerede artikler var skrevet af forskere fra den kommunistiske østblok. Dette mønster kalder på en nærmere forklaring.

Men for at begynde med det store billede: Hvorfor var IASS-forskere så lidt tilbøjelige til at tage emnet den kolde krig op? – En første oplagt forklaring er at IASS fra begyndelsen var – og stadig er – et forum for filologer og litteraturforskere og ikke samfundsforskere. Det litterære fokus viser sig i de overordnede konferencetemaer gennem perioden, som i langt de fleste tilfælde havde fokus på litterære genrer eller perioder. Typiske IASS-temaer kunne lyde "Nordisk drama i det 20. århundrede" (Helsinki 1978), "Kortprosa i Norden" (Odense 1982), "Nordische Romantik" (Zürich 1988)⁵ – emner, der ikke i sig selv gav anledning til samtidshistorisk kontekstualisering eller politiske perspektiver. En undtagelse er konferencen i Budapest i 1992, hvis overskrift var "Litteratur som motstand og motkultur". Kombinationen af dette emne og det forhold at konferencen blev afholdt i netop Budapest, inspirerede her den amerikanske professor P. M. Mitchell til at give en forelæsning om danske forfatters reaktioner på Ungarn 1956. Jeg vender tilbage til denne forelæsning sidst i artiklen.

En anden mulig forklaring på den kolde krigs fravær som tema i IASS er den samme som den der afholdt nordiske forfattere fra at beskæftige

⁴ Mail fra Poul Houe, 30. august 2022.

⁵ Jf. "Earlier conferences" (IASS).

sig med emnet. Som offentlig diskurs var den kolde krig i Vesten en ofte polariseret debat præget af skingre modsætninger og bloktænkning, som ikke levede rum for nuanceringer, modsynspunkter eller selvkritik. For mange kunstnere og intellektuelle stod Sovjetkommunismen og det kapitalistiske USA som to nogenlunde lige uspiselige alternativer, hvilket avlede en tosidig berøringsangst og fristede mange til at søge i en form for indre eksil.

Hertil kommer det forhold at nordisk litteratur i perioden efter krigen var præget af en dyb kultur- og civilisationskritik, som ytrede sig i en stærk mistro til politiske diskurser og ideologier overhovedet. Lars Gustafsson er inde på denne forklaring i sit bidrag fra Reykjavik-konferencen "Ideas and Ideologies in Scandinavian Literature since the First World War" (1974), hvor han analyserer hvordan civilisationskritikken hos svenske digtere som Gunnar Ekelöf og Harry Martinson førte til en etisk eller eksistentielt betonet modvilje mod politik (Gustafsson 1975). "Non serviam"-holdningen og fordringen på kunstens autonomi fra samfund og politik indgår som en vigtig impuls bag den litterære modernisme, som blev en dominerende retning i nordisk litteratur i efterkrigstiden.

Også i IASS-sammenhæng kan man observere en særlig interesse for modernismen som litterær form og tradition. Det viser sig i overskrifter som "Eksperiment og fornyelse i nordisk litteratur i det 20. århundrede" (Lillehammer 1958), "Impresjonismen (seinnaturalismen og nyroman-tikken) i nordisk litteratur 1880–1900 i europeisk lys" (Oosterbeck 1960), "Den moderne roman og romanforskning i Norden" (Bergen 1970), "The Modern Breakthrough in Scandinavian Literature" (Göteborg 1986) og "Modernismen i skandinavisk litteratur" (Trondheim 1990)⁶. Det er på den baggrund næppe helt forkert at konkludere at den skandinaviske litteraturforskning under den kolde krig havde en forkærlighed for modernisme. Og at denne interesse udfoldede sig på bekostning af samtidige litterære udtryk som fx socialrealisme, arbejderlitteratur eller selvbiografisk litteratur.

Præferencen for modernisme kom til udtryk ved konferencen i Kiel 1972 med temaet "Skandinavische Lyrik der Gegenwart", hvor en række fællesforelæsninger og arbejdsgrupper var viet til diskussioner af 1960'ernes nye modernistiske lyrik i Skandinavien. Blandt de inviterede fællesforelæsere var bl.a. Torben Brostrøm, den toneangivende kritiker og formidler af lyrisk modernisme i Danmark. Som det fremgår af

6 Jf. "Earlier conferences" (IASS).

akterne fra konferencen var diskussionen domineret af nykritiske nærlæsninger og psykologisk-eksistentielle bestemmelser af modernismen som udtryk for "depersonalisering" og splittelsen mellem individ og omverden. Disse vinklinger af emnet tillod konferencens deltagerne at styre uden om mere samtidshistoriske eller politiske emner.

Dog kunne man ikke helt komme uden om at behandle tidens nye politiske lyrik – med Göran Sonnevis "Om kriget i Vietnam" fra 1965 som det mest omdiskuterede eksempel. De fremsatte kommentarer til netop dette digt demonstrerer tydeligt det nævnte mønster at forskere fra den kommunistiske blok – og her især de delegerede fra DDR – var mere tilbøjelige til at anslå politiske temaer end deres skandinaviske kolleger. Som Göran Printz-Påhlson redegjorde for i sit bidrag havde den svenske reception af Sonnevies digt haft sit fokus på æstetiske spørgsmål (såsom digtets fravær af "metrisk princip" og "facila" billedsprog) (Oberholzer 1973, 162). Anderledes var vurderingen hos Horst Bien fra Greifswald, der fra sit vedkendte synspunkt "som observatør fra et socialistisk land" glædede sig over de nye politiske toner i skandinavisk samtidspoesi hos Göran Sonnevi og samtidige danske og norske digtere som Erik Knudsen og Jon Nygaard, der ligeledes forholdt sig kritisk til USA's krig i Vietnam.

Daher bereitet es dem Beobachter aus einem sozialistischen Land Vergnügen, in der skandinavischen Gegenwartslirik eine streitbar humanistische und künstlerisch fruchtbare Bewegung vorzufinden, die um so bemerkenswerter ist, als sie an der progressiven gesellschaftlichen Bewegung der Gegenwart orientiert ist. (Oberholzer 1973, 67)

Derfor er det for en observatør fra et socialistisk land en fornøjelse i nutidens skandinaviske lyrik at finde en stridbar humanistisk og kunstnerisk frugtbar bevægelse, som er desto mere bemærkelsesværdig, da den er rettet mod den progressive samfundsmæssige bevægelse i nutiden. (min overs.)

Med sin lovprisning af det humanistiske engagement i Sonnevi og kollegers Vietnam-digte foretog Horst Bien en politisk-ideologisk læsning af 60'ernes skandinaviske lyrik, som peger direkte ind i den kolde krigs problematik. Denne problematik blev særlig tydelig ved konferencen i Greifswald i 1980.

Den halve revolution i Greifswald

Som Janet Garton fremhæver er konferencen i Greifswald enestående i historien ved at være det nærmeste IASS nogensinde er kommet en "palassrevolution".⁷ Udtrykket sigter til, at den afsluttende generalforsamling dannede scene for et usædvanligt og følelsesladet kampvalg, hvor "den gamle garde" i bestyrelsen i skikkelse af Ronald Popperwell, sekretær i IASS siden 1962, og hans danske kollega Gustav Albeck blev væltet og erstattet af nye og yngre kræfter i skikkelse af Garton selv og Leif Mæhle. Garton fremhæver det som "ekstra pirrende" og for nogen direkte alarmerende, at denne begivenhed fandt sted i et kommunistland.

Konferencen blev afholdt ved den førnævnte afdeling for "Nordeuropavidenskaber" ved Ernst-Moritz-Arndt-universitetet i Greifswald, det største institut af sin art i det tidligere Østtyskland og en vigtig institution i DDR-statens politiske og åndelige liv (Muschik 2004; Friese 1993). Institutet blev oprindelig grundlagt i 1918, men gennemgik i DDR-tiden en betydelig reorganisering, som betød at fagets traditionelle filologiske dele blev nedprioriteret til fordel for et nyt tværfagligt studie- og forskningsprogram med fokus på politik og samfundsvidenskab på marxistisk-leninistisk grundlag. Herefter kom instituttet til at spille en vigtig rolle i DDR som stedet hvor det regerende socialistparti SED uddannede sine rekrutter til stats- og partiapparatet (Muschik 2004, 30). Den mangeårige leder af institutionen Herbert Joachimi præsenterer i et nummer af instituttets organ *Nordeuropa-Studien* fra 1977 faget som "Die marxistisch-leninistischen Norduropawissenschaften" (Joachimi 1977, 6).

Hovedarrangøren af konferencen i 1980 var som nævnt den før citerede Horst Bien (1920–1993), som havde været professor i skandinavisk litteratur ved instituttet siden midten af 60'erne og som havde høstet international anerkendelse for sine bidrag til Ibsen-forskningen. Som udogmatisk marxist og "filolog" (og ikke-partimedlem) befandt Bien sig imidlertid også på flere måder i et klemt position i forhold den herskende politologiske linje på faget. I sin nekrolog fra 1993 fremhæver Gabriele Sokoll IASS-konferencen og præsidentskabet som et fagligt højdepunkt i Biens karriere (Sokoll 1993), og meget tyder på at det internationale samarbejde og dialogen med kolleger fra Vesten for ham udgjorde et frirum for den kontante politiske styring han og faget ellers var underlagt i Greifswald. Flere iagttagere husker de specielle forhold, der gjorde sig gældende på IASS-konferencer i perioden, hvor Bien var

7 Jf. Garton 2023, 395.

ledsaget af en “oppasser” fra regimet, som tavst sad og overværede de faglige indlæg og diskussioner og forsynede professoren med “lommepege” til frokost.⁸

Greifswald-konferencen havde temaet “Die nordischen Literaturen als Gegenstand der Literaturgeschichte” og talte deltagelse af 220 deltagere, heriblandt et stort antal delegerede fra nabolandet Danmark. For Ernst-Moritz-Arndt-universitetet og regimet i Berlin var det en stor ting at kunne trække en konference af denne art til landet og en sjælden mulighed for at promovere den østtyske republik over for et vestligt publikum. Universitets rektor, Dieter Birnbaum, foranstaltede til lejligheden udgivelsen af en illustreret pjece om nordistikken i DDR, som rummer en fylldig bibliografi over instituttets forskning (Birnbaum 1980). At begivenheden samtidig havde regimets største bevågenhed fremgår af de daglige rapporter og efterretninger, som blev sendt til Berlin. På baggrund af sine fund i universitetsarkivet i Greifswald giver Marco Nase følgende signalement af begivenheden:

The event was planned and supervised with military precision, and the section sent daily information reports to Berlin, informing state and party about opinions, moods and statements of participants, including “unusual incidents”. (Nase 2016, 313)

Den politiske symbolværdi fremgår endvidere af det forhold at konferencen blev præsideret af DDRs undervisningsminister Hans Joachim Böhme, som i sin åbningstale så initiativet som et bidrag til realisering af Helsinki-aftalens (1975) hensigtserklæringer om afspænding, international sikkerhed og samarbejde på tværs af politiske systemer og skillelinjer i Europa (Bien 1982, 15–18). Fra øverste politiske hold blev konferencen således iscenesat som et stykke kulturdiplomati – som et direkte modtræk til “krigspolitikken” og stormagternes militære og nukleare oprustning:

Zur Weiterführung der Entspannungspolitik, zur Politik der friedlichen Koexistenz von Völkern und Staaten mit unterschiedlicher Gesellschaftsordnung gibt es in unserer Epoche keine annehmbare Alternative. (Bien 1982, 16)

8 Jf. personlige interviews med Janet Garton, København, 31. august 2022, og Sven Hakon Rossel, München, 7. september 2022.

Der gives i vor tid intet acceptabelt alternativ til videreførelse af afspændingspolitikken og det politiske arbejde for fredelig sameksistens mellem folkeslag og stater med forskellige samfundssystemer. (min overs.)

Men de politiske paroler om fred og afspænding mellem Øst og Vest var ikke blot noget der blev trukket ned over hovedet på konferencens deltagere, men også en agenda, der ytrede sig spontant i flere af de faglige oplæg. Her gør et interessant paradoks sig gældende: På den ene side blev der talt for pluralisme og fredelig koeksistens mellem forskellige politiske systemer i Europa. På den anden side var en stor del af oplægsholderne fælles om et marxistisk-leninistisk historiesyn og en forventning om socialismen som historiens endemål. På dette sene tidspunkt i den kolde krigs historie var man tilsyneladende ikke i tvivl om at det var den socialistiske samfundsmode som skulle indføres i det kapitalistiske Vest – og ikke omvendt.

I en fællesforelæsning talte den danske litteraturforsker Jens Peter Lund Nielsen om den litterære udvikling i Norden i det 20. århundrede og dens relation til international politik. (Nielsen 1982). Med afsæt i Georg Brandes opregnede Lund Nielsen en nordisk tradition for pacifisme og aktivisme, som havde bekæmpet mellemkrigsårenes fascisme på samme måde som mange nordiske forfattere og intellektuelle nu sagde fra over for den vestlige "krigspolitik" og amerikansk imperialisme i den tredje verden. Lund Nielsen drog en direkte parallel mellem den amerikanske "inddæmningspolitik" i forhold til den socialistiske verden og hvad han beskrev som "undertrykkelsen af den socialistiske tradition i verdenslitteraturen" (Nielsen 1982, 90–91). Man samtidig noterede han sig med tilfredshed fremkomsten af en ny globalt engageret realisme i nordisk litteratur, som fx ytrede sig i kritikken af USA's krig i Vietnam. I denne genopdagelse af realismen og i vækkelsen af et nyt globalt engagement i litteraturen lå for Lund Nielsen allerede en "halv revolution" (Nielsen 1982, 91), som både kunne bruges som en løftestang for afspænding mellem Øst og Vest og til genopvækkelse af klassekampen i nordisk sammenhæng.

Andre deltagere ved konferencen havde det sværere med denne kurtisering mellem de østtyske værter og de marxistiske danske litterater. En anden af mine informanter, Sven Hakon Rossel, som på det tidspunkt var professor i skandinavisk litteratur i Seattle, husker således om sin oplevelse af konferencen:

IASS-konferencen i Greifswald deltog jeg selv i sammen med en lang række danske regime-sympatisører (Elias Bredsdorff, Jens Peter Lund Nielsen, Flemming Harrits, Claus Ingemann Jørgensen (Aalborg)). De gik alle rundt med julelys i øjnene af glæde over at være i paradiset, mens vi andre klart kunne se, at konferencen var et arrangeret propagandaskuespil.⁹

Symbolisk nok blev Greifswald 1980 også den stærkeste manifestation af den marxistiske litteraturvidenskab i IASS' historie. I en anden fællesforelæsning kunne Finn Hauberg Mortensen således præsentere det socialhistorisk anlagte projekt *Dansk litteraturhistorie* (1984–1985), skrevet af et kollektiv af 50 litteraturforskere, som regnes for det mest monumentale udtryk for marxismen i dansk litteraturvidenskab.

Murens fald i IASS

Historien om IASS under den kolde krig er på den måde også et stykke faghistorie om skiftende trends i periodens litteraturvidenskab. Da marxismen og ideologikritikken ebbede ud i 1980'erne, blev de som bekendt afløst af nye, postmoderne og dekonstruktivt inspirerede læsestrategier, importeret fra USA. Adorno og Lukács blev skiftet ud med Derrida og de Man. Historisk falder denne udvikling sammen med murens fald og afslutningen på den kolde krig, som gav næring til postmodernismens forestillinger om historiens slutning eller bortfaldet af de store fortællinger.

Den første IASS-konference efter murens fald var konferencen i Trondheim 1990 med temaet "Modernisme i skandinavisk litteratur som historisk fenomen og teoretisk problem" (Lien 1991). Oplevelsen af at befinde sig i et historisk opbrud kom stærkt til udtryk i den korte indledning til conferencebindet, som påkaldte sig Sigbjørn Obstfelders berømte sætning om at befinde sig på "en fejl klode", men som også rummede en situering af konferencens tema til den politiske og økologiske situation i verden anno 1990:

Sommeren 1990 – Berlin-muren er slått i små biter og selges til amerikanske turister som suvenirer, tusenvis av afrikanske barn og kvinner sulter langsomt i hjel på TV, mens unge menn i uniformer brenner landsbyene deres, i Europa og USA er det høysesong for

⁹ Mail fra Sven Hakon Rossel, 1. september 2022.

slankepulver, halvparten av verdens tropiske regnskoger raseres og er borte for alltid, millionærene spiller fotball, kjøtt fra reinsdyr som beiter i det arktiske marginalområde er fremdeles uspiselig på grunn av radioaktiv stråling fra Tsjernobyl og Italia har vunnet den europeiske slagerkonkurransen, som ble direkte overført til 200 millioner mennesker. – Denne postmoderne sommeren 1990 var nærmere to hundre skandinavister og litteraturforskere fra 21 land samlet ved vårt lille universitet i den gamle by Trondheim en hel uke for å diskutere *modernismen i skandinavisk litteratur*. (Lien 1991, 7)

Det kunne således lyde som om man lagde op til en historisk kontekstualisering af modernismen, men som Peter Madsen bemærkede i sin opsummering kendetegnedes konferencen ved et markant fravær af socialhistoriske tilgange og analyser. Marxismens excesser gennem de foregående årtier synes at have bragt historiske betragtningsmåder i miskredit, og man samledes nu i stedet om en mere æstetisk og filosofisk opfattelse af modernismen, som i Pål Dahlerups indledende fællesforelæsning blev defineret som “den litteratur, der skrives på det vilkår, at transcendensen og immanensen begge har mistet deres gyldighed. Der er altså ikke noget at skrive om” (Dahlerup 1991, 29). Man mærker her både påvirkningen fra en postmoderne idé om historiens afslutning og indflydelsen fra den dekonstruktive litteraturteori i Paul de Mans udgave. Den kolde krig var en lykkeligt overstået kapitel i historien, som heller ikke kaldte på gensyn eller ihukommelse

Men netop i det perspektiv er konferencen i Trondheim 1990 interessant at sammenholde med den efterfølgende konference i Budapest i 1992, den første af en række konferencer afholdt i tidligere østbloklønde. Temaet for denne konference, “Litteratur som motstand og motkultur”, var som nævnt allerede usædvanligt i IASS-sammenhæng ved sin nærmest aktivistiske ordlyd og invitation til politiske eller kulturvidenskabelige diskussioner. Den amerikanske professor i nordisk litteratur P.M. Mitchell greb denne chance (og det forhold at konferencen fandt sted i netop Budapest) som anledning til angribe en øm tå i moderne dansk idé- og litteraturhistorie med sin fællesforelæsning om “Danmark og den ungarske opstand” (Mitchell 1993). En forelæsning som er usædvanlig i IASS’ historie både ved sit polemisk anslag og ved sin stedvis næsten indignerede tone.

Mitchell tog afsæt i den dobbelthed eller diskrepans, som kendetegnedede receptionen af den ungarske opstand i den danske offentlighed.

På den ene side var begivenheden genstand for stor mediedækning og folkelig sympati, som viste sig i organiseringen af protestmøder og demonstrationer og en tv-transmitteret landsindsamling til støtte for de ungarske flygtninge. På den anden side var den danske intelligentsia af forfattere og venstreintellektuelle påfaldende tavse og afdæmpede i deres kritik af Sovjetunionens handling. Den toneangivende kommunistiske intellektuelle og professor Mogens Fog, som i parentes bemærket var en af Elias Bredsdorffs tætteste venner og allierede fra modstandskampen, gav et foredrag, hvor han forsøgte at forsvare invasionen som et nødvendig onde i det globale forsvar for kommunismen, mens forfatteren H.C. Branner i et andet meget omtalt foredrag påberåbte sig kunstens autonomi og frihed fra at skulle udtale sig om "aktuelle politiske ting". Branner erklærede sig i samme ombæring som modstander af den kommunistiske doktrin om kunstens "utilisering" (Mitchell 1993, 28; 29).

Fra disse udsagn drog Mitchell sammenligningen til danske intellektuelles reaktion på Vietnamkrigen og den åbenmundethed, hvormed forfattere som Erik Knudsen og Ole Wivel i deres digte tog til orde imod USA's indblanding i Indokina og siden Vietnam-krigen. Han stillede herefter det hypotetiske spørgsmål, hvad H.C. Branner ville have sagt til Knudsens og Wivels udtalelser om Vietnam og gav selv et bud på svaret: "At de lod sig bruge?" (Mitchell 1993, 32). Mitchells forelæsning er som nævnt usædvanlig i IASS's historie ikke blot ved sin direkte berøring af koldkrigsemnet, men også ved sin på én gang æstetiske og moralsk funderede kritik af de to velrenommerede digtere. Det er næppe heller helt tilfældigt at denne kritik blev fremført af en udenlandsk skandinavist med amerikansk baggrund.

Konklusion

Den kolde krig blev aldrig noget stort nummer i IASS, men samtidig har denne lille tidsrejse vist hvordan den geopolitiske konflikt og kulturkamp mellem Øst og Vest alligevel lå som et ideologisk bagtæppe eller undertekst for en række af de litterære diskussioner i perioden. At den kolde krig ikke kom til at fylde mere, skyldes at IASS var og er et forum for litteraturforskere snarere end samfundsforskere. Hertil kommer det filologiske fokus og den stærke nykritiske bias som kendetegnede skandinaviske litteraturstudier i perioden, hvor doktrinen om kunstens autonomi også betød en frihed fra at forholde sig til det politiske uvejr som den kolde krig udgjorde.

Den vægt og prestige som blev tillagt modernismen i IASS indskrives sig i samme mønster, om end der naturligvis også var andre årsager til at modernismen i perioden blev et centralt forskningsemne. Naturligvis kunne man også godt forestille sig studier, som undersøgte modernismen med den kolde krig som historisk kontekst, men tilbage står, at den intense beskæftigelse med modernisme mestendels synes at have udgjort et æstetisk frirum, som tillod forskere at navigere uden om samtidspolitiske emner og den kolde krigs ubehagelige dilemmaer.

Til gengæld kunne vi konstatere det mønster, at udenlandske skandinaver (fra såvel Øst som Vest) var mere tilbøjelige til at bringe emnet på banen end deres skandinaviske kolleger. Måske fordi disse ikke på samme måde var hæmmede af "det tredje standpunkts" dobbelte berøringsangst i forhold til den kolde krigs politiske blokke.

Hvad betød efterfølgende murens fald og østblokkens opløsning for det internationale felt af skandinaviske studier i Europa? – En konsekvens har været at det geografiske tyngdepunktet i IASS' medlems sammensætning er blevet forskudt mod Øst- og Centraleuropa. I samme periode har man kunnet konstatere en dalende interesse for skandinaviske studier i den anglofone verden: Som Janet Garton nævner i sin forelæsning, kunne man i 1970'erne studere skandinaviske sprog ved 14 institutter i Storbritannien – i dag er det tilsvarende tal to. Institutet for skandinaviske studier ved Universitetet Cambridge, hvor grunden til IASS blev lagt i 1956, findes ikke længere. Til forskel herfra har vi i perioden siden murens fald set etableringen af en række nye skandinavistikinstitutter ved universiteter i den tidlige Østblok. Tendensen viser sig også ved at IASS-konferencen inden for de seneste 10 år har været i Baltikum to gange: Riga 2012 og Vilnius 2021.

En anden tendens der har gjort sig gældende, er at forskningen inden for skandinaviske studier er blevet mindre filologisk og litterær og i stedet mere tværfaglig og kulturvidenskabeligt orienteret. Det fremgår fx af konferencetemaer som "Nordisk litteratur og mentalitet" (Færøernes Universitet 1998), "Scandinavian Exceptionalism" (København 2018) og "Memory Culture in Scandinavian Studies" (Vilnius 2021).

Parallelt hermed kan man også iagttage en fornyet interesse i at gen-tænke og nytænke Norden som region i Europa – hinsides de nordiske sprogfamilier og nationallitteraturer, der traditionelt har ligget til grund for afgrænsningen. Måske er det ikke tilfældigt at to nylige skandinavistikonferencer netop har haft fokus på historiske forbindelser

og kulturelle kontakter og fællesskaber mellem Skandinavien og Østersøregionen.¹⁰

Vender vi til slut blikket mod det punkt hvor jeg indledte denne artikel og sammenligner reaktionerne på Ungarn 1956 med reaktionerne på Ruslands angreb på Ukraine i 2022, gør flere markante forskelle sig gældende. Hvis man kan sige at danske forfattere og intellektuelle svigtede Ungarn, kan man næppe sige at historien gentager sig i forhold til Ukraine. Mens Ungarn 1956 blev mødt af en nølende tavshed blandt vestlige forfattere og intellektuelle, er Ruslands invasion af Ukraine blevet mødt af en unison fordømmelse.

Det neutralistiske og pacifistiske synspunkt, som lå til grund for Elias Bredsdorffs engagement under den kolde krig, findes stort set ikke i den politiske debat i Norden i dag, hvor der er næsten uforbeholden tilslutning til militær oprustning og aktiv støtte til Ukraine. Der findes ikke nogen nordisk "Sonderweg" i det spørgsmål og slet ingen forestilling om at de nordiske lande skulle kunne agere fredsmæglere eller brobyggere mellem Rusland og Vesten. Den finsk-estiske forfatter Sofi Oksanen har lige siden Ruslands første invasion og besættelse af Krim-halvøen i 2014 advaret direkte imod at tro på "finlandisering" som en model for Ukraine (Oksanen 2022).

En mærkbar konsekvens af Ruslands angreb på Ukraine i 2022 har været at Europa står stærkere sammen og at tidligere østbloklønde som Polen, Tjekkiet og de baltiske lande taler med en tydelig stemme og fornyet autoritet i EU og NATO på baggrund af deres historiske erfaringer med russiske besættelser og russisk imperialisme. Samtidig har begivenheden for Sverige og Finland ført direkte til ansøgning om NATO-medlemskab og dermed opgivelsen af den neutralitet og alliancefrihed, som gennem det 20. århundrede var en væsentlig del af nordisk identitet og exceptionalisme.

Hvad disse geopolitiske forskydninger kommer til at betyde for fremtidens skandinaviske studier er et spørgsmål man kun kan gisne om. Forhåbentlig vil IASS-konferencer også i fremtiden give råderum for andre aspekter af skandinaviske studier end de rent litterære, således at forskningsfeltet også kan bidrage med nordiske perspektiver på vor tids presserende spørgsmål og politiske konflikter i verden.

¹⁰ Jf. den franske skandinavistorganisation APENs fjerde konference i Paris, 18–20. november 2021, med temaet "Entre Scandinavie et Baltique orientale" (Mellem Skandinavien og Baltikum) og den femte konference i netværket "Nordic Challenges" med temaet "Nordic Neighbourhoods: Affinity and Distinction in the Baltic Sea Region and Beyond", afholdt ved Södertörn Universitet, 1–3. juni 2022.

Bibliografi

- Bernáth, István. 1972. Brev til Elias Bredsdorff, 17. december. Elias Bredsdorffs Efterladte papirer, Det Kongelige Bibliotek, København, Acc. Nr. 2004/56, kps. 3.
- Bredsdorff, Elias. 1971. *Kommer det os ved? Kulturradikale essays 1934–1971*. København: Thaning & Appel.
- . 1986a. *The History of IASS*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- . 1986b. *Mit engelske liv*. København: Gyldendal.
- Bien, Horst og Gabriele Sokoll, red. 1982. *Die nordischen Literaturen als Gegenstand der Literaturgeschichtsschreibung. Beiträge zur 13. Studienkonferenz für Skandinavische Studien (IASS), 10.–16. August 1980 an der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald*. Rostock: VEB Hinstorff Verlag.
- Birnbaum, Dieter, red. 1980. *Nordeuropawissenschaften in der DDR*, Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität.
- Dahlerup, Pil. 1991. "Hvad er modernisme". I *Modernismen i skandinavisk litteratur som historisk fænomen og teoretisk problem*, redigeret af Asmund Lien, 28–43. Trondheim: Universitetet i Trondheim
- Friese, Wilhelm. 1993. "75 Jahre Nordisches Institut der Universität Greifswald". *Skandinavistik* 2: 110–127.
- Garton, Janet. 2023. "IASS' historie: En personlig fortelling". I *Memory and Remembrance in Scandinavian Cultures*, bind 3: *Recollecting History*, redigeret af Atėnė Mendelytė og Ieva Steponavičiūtė Aleksiejūnienė, 387–404. Vilnius: Vilnius University Publishing.
- Greenberg, Clement. 1986. *The Collected Essays and Criticism*. Bind 1: *Perceptions and Judgments, 1939–1944*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gustafsson, Lars. 1975. "Den västerländska kulturens stympade lemmar. Idéer om kulturens undergång och kulturens förnyelse i svensk litteratur efter första världskriget". I *Ideas and Ideologies in Scandinavian Literature since the First World War*, redigeret af Sveinn Skorri Höskuldsson, 69–84. Reykjavík: University of Iceland.
- Hertel, Hans. 2002. "Kulturens kolde krig. Polarisering, antikommunisme og antiamerikanisme i dansk kulturliv 1946–60". *Kritik* 158: 9–23.
- IASS. "Earlier conferences. List of all IASS conferences". *Centre for Scandinavian Studies – Lund University (CSS)*. Hentet 2. marts, 2023. <https://www.css.lu.se/iass/earlier-conferences/>.
- . 2022. "Uttalande om kriget i Ukraina". *Centre for Scandinavian Studies – Lund University (CSS)*, 28. februar. <https://www.css.lu.se/article/iass-uttalande-om-kriget-i-ukraina/>.

- Joachimi, Herbert. 1977. "Vorwort". *Nordeuropa-Studien* 10 (2): vi.
- Lien, Asmund, red. 1991. *Modernismen i skandinavisk litteratur som historisk fænomen og teoretisk problem*. Trondheim: Universitetet i Trondheim.
- Madsen, Peter. 1991. "Modernisme – enhed eller flerhed?"
I *Modernismen i skandinavisk litteratur som historisk fænomen og teoretisk problem*, redigeret af Asmund Lien, 453–461. Trondheim: Universitetet i Trondheim.
- Masát, András, red. 1993. *Literature as resistance and counter-culture*, Budapest: Hungarian Association for Scandinavian Studies.
- Mitchell, P.M. 1993. "Danmark og den ungarske opstand." Masát 1993: 27–32.
- Muschik, Alexander 2004. "Im Dienst der 'Arbeiter- und Bauernmacht': Der Aufbau der Nordistik in der DDR." *NORDEUROPAforum* 2: 27–42.
- Nase, Marco. 2016. *Academics and Politics: Northern European Area Studies at Greifswald University, 1917–1991*. Stockholm: Södertörn University.
- Nielsen, Jens Peter Lund. 1982. "Die nordische Literaturentwicklung im 20. Jahrhundert und die internationale Politik". I Bien og Sokoll 1982, 83–91.
- Oberholzer, Otto, red. 1973. *Skandinavische Lyrik der Gegenwart. IX. Studienkonferenz der International Association for Scandinavian Studies (IASS), Kiel, 16.–22. Juli 1972. Referate und Berichte*. Glückstadt: Verlag J.J. Augustin.
- Oksanen, Sofi. 2022. "Manipulated Minds". *Upnorth. The Northern European*, 31. marts. <https://upnorth.eu/manipulated-minds/>.
- Phillipsen, Ingeborg. 2002. "Selskabet for frihed og kultur. Congress for Cultural Freedom i Danmark 1953–60." *Kritik* 158: 38–51.
- Scott-Smith, Giles. 2003. *The Politics of Apolitical Culture. The Congress for Cultural Freedom, the CIA and Postwar American Hegemony*. London and New York: Routledge.
- Sokoll, Gabriele. 1993. "Nachruf: Horst Bien". *Skandinavistik* 23 (1): 131–132.
- Sonnevi, Göran. 1965. "Om kriget i Vietnam". *BLM* 34 (4): 229–231.